

Kroniek

- september 2013
- jaargang 22 - nummer 49
- losse nummers € 5,50

Tijdschrift Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe

De markten in Emmen tot en met 1900
De onbewaakte spoorwegovergang
Vijf Emmer gijzelaars (1944)

<i>Piet Naber</i>	Redactioneel	1
Bijdragen		
<i>Bertus de Roo</i>	Busexcursie Duitse Fehnroute	16
<i>Johan Withaar</i>	De onbekende vondst bij Collectie Brands	18
<i>Gerben Dijkstra</i>	Familieportret	27
Artikelen		
<i>Sis Hoek-Beugeling</i>	De markten in Emmen tot 1900	2
<i>Johan Withaar</i>	De onbewaakte spoorwegovergang	10
<i>Gerben Dijkstra en</i>		
<i>Henk Vos</i>	Vijf Emmer gijzelaars (1944)	19
Bestuur		
	Excursie naar de Emslandkampen	17
	Open Monumentendag	28
	Activiteiten	29

Website: Website-adres van Historisch Emmen: www.historisch-emmen.nl

P. Albers, Sterrenkamp 12, 7811 HB Emmen, 0591-610836.
 M.A. Bulte, Agaatdreef 30, 7827 AE Emmen, 0591-630030.
 P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen, 0591-633942.
 M. Nicolai, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188.

Gelieve kopij te zenden aan:

p/a P. Naber, redactiesecretariaat, Sierduif 32, 7827 NJ Emmen: p.a.naber@home.nl.

Lid worden van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe?

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra.
 Geef uw naam, adres, postcode en woonplaats en telefoonnummer per post
 of per e-mail op bij: H. Mencke, secretaris, Huizingsbrinkweg 18, 7812 BK
 Emmen, 0591-641316, hgmencke@home.nl.

ISSN-nummer *Kroniek*: 1878-7894

Redactioneel

Als u dit leest, is voor een groot deel van de lezers de vakantietijd al weer voorbij, met afwisselende zomermaanden wat het weer betreft.

Wat komt u tegen in dit septembernummer?

Allereerst een artikel van Sis Hoek-Beugeling over 'De markten in Emmen tot en met 1900'. In die periode is er nog geen sprake van de vrijdagse weekmarkten, zoals we die nu kennen. Van de tijd voor 1850 is weinig of niets bekend. Daarna wordt gesproken over jaarmarkten en veemarkten. Die worden een aantal keren per jaar gehouden. De nadruk ligt dan op het verhandelen van vee. Het ligt in de bedoeling dat ook de tijd na 1900 in een artikel beschreven zal worden in een volgende *Kroniek*.

Van Johan Withaar, de beheerder van de website www.historisch-emmen.nl, ontving de redactie een artikel over de vroegere onbewaakte spoorwegovergang, waarop maar liefst zeven straten uitkwamen en die veel lezers nog wel kennen van vroeger: Sterrenkamp, Kapelstraat, Zuiderstraat en aan de andere kant van het spoor de Zonneweg, de Angelsloërstraat, de Oosterstraat en de Parallelweg. Het was een situatie die vaak ongelukken veroorzaakte. Uiteindelijk heeft dit geleid tot totale opheffing van deze spoorwegovergang.

Het volgende grote artikel is van Gerben Dijkstra en Henk Vos: 'Vijf Emmer gijzelaars'. Het gaat over vijf Emmenaren die op 7 oktober 1944 werden opgepakt en door de SD in Assen in het Huis van Bewaring als 'gijzelaars' werden opgesloten. Dit naar aanleiding van het neerschieten van de NSB'er Kobus van Ommen uit Klazienaveen. Op 25 mei van dit jaar organiseerde de historische vereniging een busexcursie naar Heede, Remels en Elisabethfehn, de Deutsche Fehnroute. Ons medelid Bertus de Roo heeft daar een verslag van gemaakt.

In de vorige *Kroniek* stond een stukje van Johan Withaar over de vondst van een boekje in de Collectie Brands met de vraag of er iemand was die daar meer over kon vertellen. Het resultaat van die oproep kunt u in deze *Kroniek* lezen. In dit tijdschrift vindt u op bladzijde 27 een oproep naar aanleiding van een gevonden familieportret.

Tot slot willen we u nog wijzen op de vermelde activiteiten van de historische vereniging in de komende maanden, zoals de open monumentendag en de excursie o.l.v. Pieter Alberts naar de Emslandkampen op 5 oktober 2013. Meer informatie: zie blz. 17. Veel leesplezier.

De markten in Emmen *tot en met 1900*

Jaarmarkten en/of veemarkten?

Volgens overlevering zou de markt in Emmen een lange geschiedenis hebben. Voor 1850 weten we daar eigenlijk niets van. In het gemeentearchief van Emmen zijn geen stukken gevonden die betrekking hebben over gegevens van markten voor 1850. In latere berichtgeving over markten worden de aanduidingen 'jaarmarkt' en 'veemarkt' nog al eens door elkaar gebruikt. Globaal gezegd lijkt het er op dat er in ieder geval tweemaal per jaar, in het vroege voorjaar en begin september, een jaarmarkt in Emmen werd gehouden waar uiteraard vee werd verhandeld. Tijdens de septembermarkt (in ieder geval vanaf 1882) was er ook een levendige handel in paarden. Verder waren er vrijwel ieder jaar nog tussen de drie en vijf (vee)markten. De jaarmarkten kunnen worden gezien als volksfeesten. Behalve de handel in vee werden ook allerlei goederen en landbouwproducten verhandeld. Kermisattracties verhoogden de pret en de cafés deden goede zaken. Voor het grote publiek een van de weinige mogelijkheden per jaar 'om uit je dak te gaan', zoals we nu zouden zeggen.

Bronnen

De Provinciaal Drentsche en Asser Courant (PDAC), die vanaf juli 1851 verscheen, doet in de volgende jaren regelmatig verslag van in Emmen gehouden (vee)markten. De voorjaarsjaarmarkt veranderde nogal eens van maand en viel zo tussen februari en begin mei. De najaarsmarkt was vrijwel altijd op de eerste vrijdag van september. De berichten in de krant over

de markten gaan vooral over de aanvoer van aantallen dieren en soms prijzen. In 1852 werd de voorjaarsmarkt gehouden op vrijdag 23 april. Op deze markt werden 125 koeien, 28 'jongbeesten' en 754 varkens te koop aangeboden. Tijdens de najaarsmarkt op vrijdag 2 september 1853 werden 579 stuks runderen aangevoerd en 661 oude en jonge varkens. De handel was levendig. De prijzen van koeien lagen tussen

Emmen, 8 Febr. Op de heiden alhier gehouden jaarmarkt waren aangevoerd: 13 koeien, geldende van f 75 tot f 115, 72 Dr. schapen van f 4 tot f 8.25, 20 Fr. schapen van f 9.50 tot f 17, 23 geiten en bokken van f 6 tot f 8.50, 425 varkens van f 5.50 tot f 37.50. De handel was, behalve in koeien, vlug.

PDAC, februari 1884
(Collectie Brands)

Vele tientallen jaren zullen de boerenfamilies uit de wijde omgeving naar de Emmer markt zijn gegaan in 'linnen-wagens'.
(Collectie Mensingh)

de f. 30,00 en f. 95,00, van de 'jongbeesten' van f. 20.00 - f. 60.00 en van oude varkens van f. 15.00 - f. 32, van jonge varkens van f. 5.00 - f. 15.00.

Aantal verhandelde dieren tijdens de (vee-) markten in de gemeente Emmen

	1855	1899
stieren		114
koeien	1.355	2.124
kalveren	447	1.033
osses	357	196
schapen fries	341	881
schapen drechts	2.614	8.775
varkens	2.035	2.939
biggen		7.994
geiten	424	

In *De geschiedenis van Emmen en Zuidoost Drenthe* (M.A.W. Gerding e.a.) worden alleen de vijf (vee- en/of jaar)markten van 1866 genoemd. Tijdens deze veemarkten werden totaal 254 runderen aangevoerd. De opkopers kwamen uit Groningen en Friesland.

In het gemeentearchief van Emmen is eveneens een aantal stukken te vinden die betrekking hebben op de markten. Tussen 1850 en 1900 was de markt een aantal malen onderwerp tijdens een raadsvergadering. De besluitvorming ging dan vooral over de vaststelling van data voor de markten. Een besluit van de gemeenteraad daaromtrent was pas van kracht als Gedeputeerde Staten van Drenthe (GS) hieraan zijn goedkeu-

ring had verleend. GS had daarmee een 'wapen' in handen om de diverse markten in de grotere plaatsen in Drenthe zo te reguleren dat niet op de zelfde datum in verscheidene plaatsen de grotere markten plaatsvonden. Ook de aanvragen van dorpen in de gemeente voor het houden van markten, moesten na goedkeuring van de gemeenteraad worden bekrachtigd door Gedeputeerde Staten.

Hoe verliep een markt?

In de schaarse en summiere krantenberichten wordt niet of nauwelijks melding gemaakt van de delen van het dorp waar de markten werden gehouden, of er behalve vee ook nog andere handel was, hoe de markten verliepen voor wat betreft toeloop van bezoekers of andere zaken die ons nu een beeld zouden kunnen geven van het verloop van deze markten.

Toch mag worden aangenomen dat behalve de handel in runderen en varkens er ook een levendige handel zal zijn geweest in andere dieren. De jaarmarkten in de grotere plaatsen in Drenthe waren echte volksfestijnen, waar mensen uit de wijde omgeving op af kwamen om te kopen en verkopen. Veel middenstandszaken in potten en pannen, garen, band en wat zoal meer nodig was om een huishouding draaiend te houden, waren in de gemeente Emmen niet of nauwelijks te vinden tot aan het begin van de 20ste eeuw. Ongetwijfeld zullen dus ook veel kooplieden met hun waren en galanterieën naar de markt zijn getrokken.

Hoe brachten zij hun waar naar de markt? Met paard en wagen of met handkarren? Speelde de beurtvaart op het Oranjekanaal nog in een rol in het vervoer? Waren er kwakzalvers? Deze gegevens over de markten in onze gemeente ontbreken. De sociale functie van de markten was belangrijk. Mensen en families uit andere dorpen ontmoetten elkaar, bezocht de kermisattracties en de cafés. Voor de jongelui was het een goede gelegenheid om leeftijdsgenoten uit andere dorpen te ontmoeten. Niet iedere jonggezel vond zijn bruid in het eigen dorp.

Tussen 1811 en 1910 nam het aantal runderen in de gemeente Emmen van 2.369 tot 50.777 toe. Ongeveer de helft daarvan bestond uit melk- en kalfkoeien. De kwaliteit van de runderen liet omstreeks de helft van de 19de eeuw te wensen over. Misschien geen wonder... in 1855 waren in de gemeente slechts acht stieren beschikbaar, ofwel één stier op 244 koeien! Om de kwaliteit van de koeien en de melkproductie te verhogen werden voor het fokken stieren uit Groningen gehaald. Verbeteringen van het grasland door afwatering en bijvoeding met lijn- en raapkoeken, zorgden ervoor dat de koeien gezonder werden en de melkproductie werd verhoogd.

Het is moeilijk je een voorstelling te maken van de inrichting van een markt in Emmen tijdens de tweede helft van de 19de eeuw.

Midden achter café Boesjes, gelegen aan het toenmalige markplein. Rechts op de foto de villa van Van Holte tot Echten, het latere woonhuis van de familie Oosting, de ouders van de stichter van het Dierenpark. (Collectie Boelens)

Uit de wijde omgeving werd vee aangevoerd. Runderen kwamen waarschijnlijk lopend, of met paard en wagen, maar waarschijnlijk ook met veedrijvers die met een hele kudde koeien en ossen door delen van Nederland trokken. Hoe werden al die honderden varkens vervoerd? Ook met paard en wagen, biggen in kratten? Schapen met een scheper en hond, geiten lopend naast hun eigenaren aan een touw? Waar bleven al die dieren tijdens de markt, hoeveel meter touw was nodig om al die beesten aan vast te binden? En dan al die mensen, veelal met paard en wagen langs zandwegen met kuilen, modder of stof? Waar parkeerden ze deze wagens? Waar werd de markt gehouden?

Dankzij het verslag van de raadsvergadering van 29 april 1880, weten we daar iets van. Emme-naar H.A. Meier had mede namens een aantal anderen de gemeenteraad verzocht een deel van de markt te verplaatsen. Blijkens het verslag volgde er enige discussie; uiteindelijk werd besloten:

'Van het rundvee: Onder de linden tegenover Boesjes en de naaste omgeving van de zuid en zuid-westzijde.

Van de varkens: ten oosten van de Hoofdstraat tussen 't gemeentehuis¹ en de linden en op het plein bij de Wittendijk - ten oosten van de Hoofdstraat mogen alleen varkens in de wagens en geen loopende worden geplaatst.

Van de schapen en geiten en bokken: ten oosten van de straat naar Weerdinge tussen den goudsmid Hemmes en G. Koops.² Aan adressanten zal hiervan kennis worden gegeven.'

Waar stonden de kermisattracties? Waarschijnlijk gewoon langs de straten voor de woningen. Daar zullen ook de niet-veehandelaars hun waren hebben uitgesteld. De gemeenteveldwachter had een taak, vastgelegd in de Politieverordening van 1864, om een aantal zaken die betrekking hadden op de markten te regelen.

In de gemeente Emmen woonden omstreeks 1850 bijna 2700 mensen, verdeeld over zeven woonkernen. Hoeveel woningen en inwoners Emmen-dorp omstreeks 1850 telde is niet helemaal duidelijk. Bekend is wel dat in 1789 Emmen-dorp 261 inwoners telde verdeeld over 63 woningen. De bewoonde dorpskern bestond uit veel keuterboerderijen. 33% van de beroepsbevolking in het dorp waren ambachtslieden of ambachtsknecht.³ De kern van het dorp waar de markt werd gehouden bestond slechts uit een klein aantal straten. Het aantal woningen en bewoners zal tussen 1789 en 1850 niet opvallend veel zijn gewijzigd. Pas na het begin van de vervening nam het aantal bewoners in de gemeente toe tot 4000 in 1860 en vestigden zich ook meer mensen, vooral 'middenstanders', in Emmen-dorp.

De Politieverordening van 1864

De gemeentelijke politieverordening van 1864 geeft enig inzicht in de wijze waarop de markten binnen de gemeente Emmen waren georganiseerd.

Hierin zijn strenge artikelen⁴ opgenomen met betrekking tot 'in of doorvoer' van vee uit andere gemeenten of provincies. Alle runderen moesten een certificaat hebben, inhoudend 'de vermelding van de soort, de kleur, den ouderdom, den naam, de woonplaats van de eigenaars

Plattegrond van Emmen 1789
(Website Historisch-Emmen.nl)

en de plaats van herkomst van het vee, zoo die woonplaats niet is de plaats van herkomst'. De burgemeester of zijn vervanger moesten deze certificaten afgeven. Al deze artikelen hadden tot doel besmettelijke ziekten te voorkomen of tegen te houden. Maar deze artikelen zeggen ook veel over de manier waarop het toezicht op de veemarkten moest worden uitgeoefend. Dit was een immense klus voor die enkele politie-man (veldwachter) die in de gemeente zijn werk moest doen. In 1866 had de gemeente er twee in dienst!⁵ Opmerkelijk is dat over de vele artikelen in de politieverordening die te maken hebben met de gezondheid van vee, geen taak voor een dierenarts lijkt weggelegd. In enkele verslagen is te lezen dat de veearts van Dalen een rol was toebedeeld tijdens de veemarkten. Maar of deze

meer is geweest dan een 'globale goedkeuring' van het werk van de veldwachters is onduidelijk. In het rapport van de provincie Drenthe over de markt van 1 september 1854 in de gemeente Emmen staat te lezen: 'Volgens het rapport van den Veearts Reimert te Dalen was al het aangevoerde vee gezond'. Of hij de aangevoerde 232 'koeijen', 82 kalveren en 742 varkens allemaal heeft onderzocht valt te betwijfelen.

Behalve het keuren van het vee hadden de beide veldwachters ook nog een toezichthoudende taak tijdens de warenmarkten. In artikel 57 (Afdeling III Toezigt op de wegen, pleinen en voetpaden) is te lezen: 'niemand mag op markt of kermis eene standplaats voor zijne koopwaar, van wat aard ook, noch voor paarden of voertuigen nemen, dan op aanwijzing van de beambten van politie'.

Uitbreiding van de markten

Het graven van het Oranjekanaal wekte bij het gemeentebestuur van Emmen kennelijk hoge verwachtingen. Het gemeentebestuur besloot tot het instellen van weekmarkten, vanaf het moment dat het kanaal voor scheepvaart zou zijn geopend. In de *PDAC* van 29 januari 1857 wordt vermeld dat Gedeputeerde Staten van Drenthe daarover zullen besluiten. Daar aan voorafgaand was nog wel enige strijd geleverd tussen het gemeentebestuur en de inwoners van Noord- en Zuidbarge, bij monde van de heer H. Frielink. Zij wilden de weekmarkt graag in Noordbarge houden, de gemeenteraad vond

*Groothuis werd omstreeks 1890 geopend.
(Collectie Mensingh)*

Emmen-dorp geschikter. Beroep bij Gedeputeerde Staten mocht niet baten. De plaats waar de weekmarkt - waarvoor al toestemming was verleend, werd bepaald door de gemeenteraad en daar kon GS niets aan veranderen. Wel bemiddelde GS nog na protest van de gemeente Hoogeveen. De raad was van plan de weekmarkten te houden op dinsdag, dezelfde dag als de weekmarkt van Hoogeveen. GS stelde de gemeente Emmen voor de weekmarkt op woensdag te houden. De eerste weekmarkt in Emmen vond overigens pas plaats op woensdag 22 februari 1860. De aanvoer bestond vooral uit rogge, boekweit en aardappelen. Volgens het bericht in de *PDAC* was 'de handel zeer vlug'. Er bleek zoveel vraag naar boekweit te zijn dat 'er kooplieden waren die hun gerijf nog niet hebben bekomen'. In de jaarverslagen van de gemeenteraad tot en met 1870 is te lezen dat de weekmarkten weinig bezoekers trekken. In de winter is er iets meer belangstelling voor de weekmarkten, maar een groot succes leek het niet te zijn. Hoe het verder ging met deze wekelijkse markten is niet te lezen in de volgende jaarverslagen van de gemeente.

Op 25 maart 1873 deed P. Harms, mede namens anderen, een schriftelijk verzoek aan de gemeenteraad om de weekmarkt te regelen ter voorkoming van 'willekeurige handel'.

*De oude lindebomen op het marktplein werden in 1896 gekapt. Op deze foto, gemaakt aan het begin van de 20ste eeuw, is goed te zien dat de nieuwe aanplant groeit.
(Collectie Mensingh)*

Uit een advertentie in de *Emmer Courant* van 28 februari 1891 valt te lezen dat handelaren, in bijvoorbeeld hooi en riet, tijdens marktdagen 'te spreken' waren in de horecagelegenheden. Op deze manier waren de handelslijnen kort en konden afspraken worden gemaakt over levering van goederen. Het nieuwe hotel/café/stalhouderij aan de markt van J. Groothuis, zal vast niet zonder reden op deze strategische plek zijn gebouwd.

Uit berichten die de volgende jaren in de *PDAC* zijn te lezen valt af te leiden dat naast de tweemaal per jaar gehouden jaarmarkten ook een aantal veemarkten plaatsvonden, waar vooral runderen werden aangevoerd. Bekend is dat in ieder geval vanaf 1882, ook paarden werden verhandeld. Een deel van het verhandelde vee was bestemd voor doorvoer naar Zwolle. Daar werd het rundvee (ook veel ossen) weer doorverkocht 'tegen dure prijzen'.⁶ In Drenthe werd in diverse grotere plaatsen vee verhandeld. In de *PDAC* is te lezen dat er regelmatig zoveel handelaren waren dat er soms wel 50 kooplieden in een herberg overnachtten. Alle straten en schuren stonden vol wagens met vee. In 1862 bijvoorbeeld kochten kooplieden uit Pruisen

duizenden varkens op tijdens de diverse Drentse markten. Het was zelfs zo druk dat veel varkensboeren niet eens naar de markten gingen, omdat ze bang waren geen plek te kunnen vinden om hun beesten aan de man te brengen.

De handel in dieren op de Emmer markten had tot gevolg dat de jeugd ook ging handelen. In de *PDAC* van 13 juli 1875 is te lezen dat iedere zaterdagmiddag tussen 2 en 6 uur 'onder de lindebomen' een konijnenmarkt wordt gehouden. 'De handel floreert onder 't jonge volkje'. Aangenomen mag worden dat de konijnen op het toenmalige marktplein tussen het tegenwoordige restaurant de Kamer en de Brasserie werd gehouden. De lindebomen op dat plein werden in maart 1896 gekapt, omdat ze 'wegkwijnden'.

Op 28 maart 1882 besloot het gemeentebestuur, op verzoek van de heer Wielens (caféhouder), dat in het vervolg de paardenmarkt gehouden mocht worden op een terrein 'ten noorden van de weg naar het armenhuis'.⁷ Zou op Wielens' vraag om de paardenmarkt dicht bij zijn logement/café te houden gunstig zijn beschikt ter compensatie van gederfde inkomsten? Tot 1881 immers werd een zaaltje in zijn logement gebruikt als gemeentehuis. Vergaderingen vonden er plaats, huwelijken werden er gesloten en vonnissen geveld. Ongetwijfeld zal er vanaf de ingebruikneming in 1881 van een 'echt' huis der gemeente tegenover de kerk bij Wielens veel minder volk over de vloer zijn gekomen.

Het armenhuis aan de tegenwoordige Kapelstraat. Geheel links zal waarschijnlijk het veld hebben gelegen waar paarden op verzoek van Wielens werden verhandeld. (eigen collectie)

Veemarkten in de andere dorpen

Dat de handel in vee floreerde tijdens de laatste decennia van de 20ste eeuw blijkt uit het instellen van veemarkten in Roswinkel. De gemeente Emmen besloot op 6 september 1883 dat drie maal per jaar, op de eerste dinsdag van mei, de tweede dinsdag van augustus en de eerste dinsdag van oktober, met ingang van 1884, veemarkten mochten worden gehouden. Blijkens het besluit van de gemeente werden deze markten gehouden 'op het open terrein bij de pastorie'. Uit onderstaand staatje blijkt dat de verschillen in omzet groot waren. Maar ongetwijfeld zal de bevolking van Roswinkel net zo blij met deze jaarmarkten zijn geweest als de bevolking in Emmen. De cafés deden goede zaken!

1887: dinsdag 16 augustus Jaarmarkt in Roswinkel, vrijdag 2 september in Emmen

	<i>Roswinkel</i>	<i>Emmen</i>
Koeien	25	105
<i>Prijs</i>	<i>f. 45 - f. 80</i>	<i>f. 60 - f. 125</i>
Kalveren	10	75
<i>Prijs</i>	<i>f. 13 - f. 28</i>	<i>f. 10 - f. 65</i>
Stieren		5
<i>Prijs</i>		<i>f. 22 - f. 40</i>
Ossen	8	25
<i>Prijs</i>	<i>f. 15 - f. 35</i>	<i>f. 17 - f. 45</i>
Schappen	247	312
<i>Prijs</i>	<i>f. 2,25 - f. 12,50</i>	<i>f. 2,50 - f. 16,50</i>
Geiten	48	40
<i>Prijs</i>	<i>f. 2,75 - f. 8,00</i>	<i>f. 2,50 - f. 8,50</i>
Varkens	585	889
<i>Prijs</i>	<i>f. 3,75 - f. 32</i>	<i>f. 4 - f. 37,25</i>

Uit een bericht in de *PDAC* van 7 december 1891 blijkt dat in de gemeente Emmen in dat

jaar totaal veertien 'jaarmarkten' zijn gehouden. Zeer waarschijnlijk zijn deze getallen een optelsom van de officiële jaarmarkten in Emmen en Roswinkel plus extra veemarkten die dat jaar in Emmen buiten de twee jaarmarkten om werden gehouden.

De totale aanvoer bedroeg: 1.816 koeien, 102 stieren, 318 ossen, 907 pinken, 509 Friese schapen, 7.696 Drentse Schapen, 1.019 geiten (en bokken) en 9.941 varkens (en biggen).

Tijdens de raadsvergadering van 15 februari 1894 besloot de gemeenteraad positief op het verzoek van J.W. Hofhuis c.s. uit Erica tweemaal per jaar een jaarmarkt te mogen houden. Deze zouden op de eerste donderdag van mei en de eerste donderdag van september plaats vinden. Deze jaarmarkten, waar rundvee, schapen en geiten mochten worden verhandeld vonden plaats 'langs het kanaal'. Tijdens dezelfde raadsvergadering besloot de raad 'zonder hoofdelijke stemming' afwijzend op een verzoek van Roswinkel om om de veertien dagen een varkensmarkt te mogen houden. In december 1894 waagde Nieuw-Dordrecht ook een poging om een veemarkt te mogen houden. Vergeefs. Nieuw-Amsterdam had meer geluk. Daar mocht vanaf 1895 tweemaal per jaar een jaarmarkt worden gehouden voor rundvee, varkens, schapen en geiten. Als plek voor de markt werd bepaald 'langs de openbare weg ten zuiden bijlangs het hoofdkanaal, tussen het huis van De Wolde (sektie G 1617) en logement Paulusma (sektie G 1662)'. Tijdens de besluitvormende raadsvergadering werd het voorstel voor de markt nog op één detail veranderd. De varkens moesten naar de overkant van het kanaal, de zandkant!

De jaarmarkten in Nieuw-Amsterdam werden vastgesteld voor de eerste woensdag van mei en de eerste woensdag van september.

Registratie

Uit de beschikbaarheid van cijfers blijkt dat er sprake was van registratie van de aantallen dieren die werden aangevoerd en verkocht en tegen welke prijzen.

Uit een raadsbesluit van april 1902 zou afgeleid kunnen worden dat de veemarkten werden gehouden op een afgesloten terrein. Een van de twee toegangswegen naar het marktterrein in Erica werd toen, krachtens dat besluit, opgeheven. Indien de handel inderdaad alleen plaatsvond op een afgesloten terrein, zouden de geregistreerde cijfers van aanvoer en verkoop redelijk betrouwbaar kunnen zijn. Gedeeltelijk zijn deze cijfers terug te vinden in landbouwjaarverslagen of jaarverslagen van de gemeente.

In de eerste 'marktverordening' die in Emmen in 1903 van kracht werd, werd bepaald dat kooplui op de markten alleen hun waar mochten aanbieden op door de gemeente aangewezen terreinen en plaatsen, een afgeleide marktverordening uit de politieverordening van 1864. Deze eerste echte marktverordening van 1903 blijkt dan ook de aanzet tot een goede regulering van het

marktwezen die na de eeuwwisseling plaatsvond en eigenlijk pas na de Tweede Wereldoorlog tot in detail, inclusief de heffing van marktgeld, werd geregeld.

Noten

- 1 *De woning waarin 1881 het gemeentehuis in zou worden gevestigd was al in bezit van de gemeente en kennelijk tijdens deze raadsvergadering al aangeduid met de functie die het pand zou verkrijgen.*
- 2 *Hemmes bezat grond en woning, in 1880 kadastraal aangemerkt als sectie C 3847, de plaats aan de huidige Hoofdstraat, (oostzijde) waar we tegenwoordig het Kruitvat vinden. Koops bezat grond ten noorden hiervan, de sekties C 4042 (tegenwoordig vanaf ongeveer tot aan de hoek van de tegenwoordige Stationsstraat.*
- 3 *Geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe, blz 52.*
- 4 *Policieverordening voor de gemeente Emmen. november 1864 hoofdstuk II afdeeling IV.*
- 5 *Politie in het Veen, Tieme van der Werf 1993, blz 7.*
- 6 *PDAC, 5 september 1883*
- 7 *Het gaat hier niet om de grote paardenmarkten. Deze werden pas vanaf 1905 gehouden (vgl De geschiedenis van Emmen en Zuidoost-Drenthe, blz 235). Zeer waarschijnlijk worden hier dus alleen de paarden bedoeld die tijdens de 'normale' veemarkten werden verhandeld.*

De onbewaakte spoorwegovergang

De Sterrenkamp, Kapelstraat, Parallelweg, Oosterstraat, Angelsloërstraat en Zonneweg stonden tot eind 1972 met elkaar in verbinding door middel van een onbewaakte spoorwegovergang.

Door de vele ongevallen, soms met dodelijke afloop, werd de spoorwegovergang voor het verkeer afgesloten en konden alleen wandelaars en fietsers de spoorlijn hier nog passeren. Het definitief afsluiten van de spoorwegovergang ging niet zonder slag of stoot. Vreemd genoeg lag dat niet aan de overheid. Een deel van de plaatselijke bevolking was voor afsluiting, een ander deel was er tegen. Tot aan de Kroon is er geprocedeerd. Dit artikel geeft de geschiedenis van de overweg weer. De opsomming van ongevallen beoogt niet compleet te zijn.

Op woensdag 1 november 1905 deed de eerste stoomtrein Emmen aan en passeerde daarmee de overweg.

Op 29 oktober 1936 reed de bakkersknecht G. Denekamp uit Emmer-Erfscheidenveen de overweg over met de gedachte: *'Het kan nog net.'* Het gelukte hem inderdaad, maar hij moet daarvan zo geschrokken zijn dat hij van zijn motorbakfiets viel en bewusteloos op straat bleef liggen. De bakfiets was door een tuinhek geslagen en kwam tegen een woning tot stilstand. Dokter Van Zanten constateerde zware inwendige kneuzingen en een nierbloeding. Het voorval haalde de kranten in andere delen van Nederland. (Uit: *Nieuwe Tilburgse Courant*, 30-10-1936)

Door de drukte vanwege het bezoek van koningin Wilhelmina aan Emmen op 22 juni 1939, lette de landbouwer Etting uit Emmerhout kennelijk niet goed op. Zonder uit te kijken stak hij met zijn lege hooiwagen en wipkar de overweg over. Zelf kwam hij met de schrik vrij, de wagens werden totaal vernield. (Uit: *Emmer Courant*, 22 juni 1939)

De onbewaakte spoorwegovergang tussen Sterrenkamp, Kapelstraat, Parallelweg, Oosterstraat, Angelsloërstraat en Zonneweg (Foto: Johan Withaar)

Op 2 december 1947 werd de auto, bestuurd door S.H.B.Lammers uit Munninkemoer, op de onbewaakte overgang aan de Sterrenkamp door een stoomtrein gegrepen. Hierbij werd een andere inzittende, de weduwe A.Burggraaf uit Ter Apel, op slag gedood. De bestuurder werd bewusteloos uit het wrak gehaald en naar het ziekenhuis vervoerd. (Uit: *Nieuwsblad van het Noorden*, 03-12-1947)

Op 15 januari 1953 wees de Nederlandse Spoorwegen de gemeente Emmen erop dat er volgens artikel 36 van de spoorwegwet, besluit 1935, een veiliger oversteek moest komen. In artikel 36 staat: *'Binnen een afstand van 8 meter van een spoorwegovergang en daar waar die in gebogen richting is aangelegd, langs de binnenzijde van de boog, binnen een afstand van 20 meter wordt geen gebouw opgericht en worden geen bomen of houtgewas geplant of aangelegd.'* Het gevolg van deze bepaling was dat een eikenwal, deel uitmakende van het Noorder Dierenpark, alsmede diverse hokken moesten worden geveld/opgeruimd. Zowel NS als directeur Oosting vonden dat te ver gaan. De NS stelde daarop voor de overweg geheel te sluiten of slechts een voetgangerspassage over te laten c.q. over te houden.

Zowel de gemeentepolitie als gemeentewerken rapporteerde een advies aan B&W van Emmen over het NS-voorstel. A.Stevens van de politie berichtte op 26 februari 1953 dat sluiting op een verkeerstechnisch bezwaar zou stuiten, omdat het toenemende verkeer dan van de eveneens nog onveilige overweg in de Kerkhoflaan gebruik zou moeten maken. Hij stelde voor het NS-plan uit te stellen. Gemeentewerken daarentegen schreef op 3 november 1954 aan B&W dat de verkeerscommissie voor sluiting was, maar

gelet op het belang der plaatselijke bevolking de mogelijkheid open te laten voor een voetgangerstunnel.

Op 1 mei 1955 werd een personenauto door een dieseltrein, type Blauwe Engel, gegrepen. De auto werd totaal verpletterd doch de drie inzittenden, afkomstig uit Barge, kwamen er vrij goed vanaf. (Bron: *Emmer Courant* 1 mei 1955)

Op 3 mei 1956, een jaar later, stond in de *Emmer Courant*: *'Op het punt waar de Sterrenkamp, De Kapelstraat en de Zuiderstraat bij elkaar komen is een noodknipperlichtinstallatie geplaatst.'* Het ging echter om een tijdelijke ingreep, omdat het verkeer via deze overweg werd omgeleid vanwege werkzaamheden aan de Hoofdstraat. De volgende dag bleek echter al dat de noodmaatregel niet werkte. De kop van de *Emmer Courant* van 4 mei 1956 was veelzeggend: *'In Emmen loert de dood rondom onbewaakte overwegen.'* Ook deze morgen viel er bijna een slachtoffer. Omstreeks 07.20 uur passeerde slager J. van der Zee uit Erica de overweg, toen er plotseling een wielrijder voor zijn wagen schoot. Van der Zee werd gedwongen op

*Situatietekening uit 1954 van de voorgenomen sluiting van de onbewaakte spoorwegovergang
(Illustratie: Johan Withaar)*

*De totaal verkreukelde auto van slager
J. van der Zee (mei 1956)
(Foto: Johan Withaar)*

de overweg te stoppen. Door het krachtige remmen sloeg de motor af. Op dat moment naderde een trein vanuit Coevorden. Tijd om de motor te starten was er niet meer. Van der Zee sprong uit de auto sprong en zocht met de wielrijder een goed heenkomen. Enkele seconden later vloog de trein met een hevige klap tegen de auto die enige tientallen meters verder in de berm terecht kwam. De krant vervolgde: *‘Wordt het niet hoog tijd dat onze regering zodanige wijziging in de wetgeving aanbrengt dat de Nederlandse Spoorwegen opgelegd kan worden voor een betere beveiliging te zorgen bij de diverse spoorwegovergangen?’*

In verband met de grote gevaren, welke op het ogenblik dreigen op de onbewaakte overweg bij de Sterrenkamp, heeft de politie er verschillende waarschuwborden geplaatst, maar deze blijken zelfs niet voldoende te zijn. Een deel van het publiek geeft nog onvoldoende acht op de gevaren welke hier dreigen. Er zijn namelijk weggebruikers die denken dat de gele knipperlichten een sein is dat dat alles veilig is. Dit is echter onjuist. De gele knipperlichten hebben namelijk geen andere betekenis dan een ernstige waar-

schuwing om goed uit te zien of er ook een trein nadert. Een en ander onderstreept nog eens de noodzaak om de beveiliging van onbewaakte overwegen met spoed ernstig onder ogen te zien. Vooral in Emmen, waar de gevaren op dit moment groter zijn dan ooit tevoren en waar de Nederlandse Spoorwegen nog geen enkele voorbereiding hebben getroffen, om deze gevaren weg te nemen.’

Op 5 juni 1956, een maand na het alarmbericht in de *Emmer Courant*, was het al weer raak. Op het moment dat er een trein naderde vanuit Zwolle, passeerden een tankauto van de OBI, bestuurd door G.W. (vermoedelijk chauffeur G. Wolbers) en de voetganger mejuffrouw B. Engelsman de overweg. Beiden kwamen op het nippertje over de overweg. Door de luchtstroom van de trein werd mej. Engelsman toch tegen de trein getrokken. Haar been raakte een treeplank en haar kleren werden ernstig beschadigd, maar zij kwam er verder zonder ernstige verwondingen van af. Deze angstige gebeurtenis zou echter nog een staartje krijgen. Beiden moesten zich voor de rechter verantwoorden. Hun was ten laste gelegd dat zij zich op de openbare onbewaakte overweg hadden begeven, terwijl de trein op waarneembare wijze krachtig had geremd. De machinist van de trein verklaarde tevens signalen te hebben gegeven. *‘Verdachte B.E. attendeerde op deze gevaarlijke overweg en achtte zich niet schuldig. Eis en vonnis tegen G.W. f. 40,00 of acht dagen en tegen mej. E. f. 10,00 of twee dagen.’*

Op 5 juli 1956 besteedde de *Emmer Courant* wederom aandacht aan de gevaarlijke overwegen. Ook de overweg Kerkhoflaan was aan gevaar onderhevig omdat ook deze overweg medio 1956 nog niet was voorzien van halve overwegbomen [AHOB]. *‘Uit alle maatregelen zou toch geconcludeerd kunnen worden dat mensen voldoende zijn geattendeerd op de gevaren die bij beide overwegen loert,’* aldus de *Emmer Courant* van 5 juli 1956. En zo vervolgde de schrijver: *‘We stonden deze week dan ook wel stomverbaasd te kijken, toen op een avond een bromfietser pas op het allerlaatste nippertje kans*

zag om zijn voertuig tot stilstand te brengen, even voordat de trein voorbij denderde.'

Op 19 juli 1956 berichtte de *Emmer Courant* dat in verschillende plaatsen in Nederland automatische halve spoorwegbomen met knipperlichten geplaatst zouden gaan worden. Die kwamen onder andere in Helmond, Mierlo, Nuenen, Eindhoven en Lage Zwaluwe. Echter niet in Emmen. *'De gevaarlijke onbewaakte overwegen te Emmen zullen dus voorlopig nog blijven zoals ze zijn, gevaarlijk en met te weinig uitzicht op de spoorbaan.'*

Gevaarlijk waren de onbewaakte overwegen zeker. Op 11 februari 1957 was het weer eens raak op de Kerkhoflaan, waar slager J. ten Hoor uit Emmen met zijn nog nieuwe personenauto op een goederentrein botste. Ten Hoor stapte slechts met een niet ernstige hoofdwond uit de auto.

Daarna was het weer de beurt aan de Sterrenkamp. Op 28 mei 1957 werd een auto met vier inzittenden gegrepen door een extra trein uit Zwolle. Hierbij verloor de tachtigjarige mevrouw G.A.J. Aising het leven. De auto, door haar echtgenoot bestuurd, werd in de rechterkant gegrepen waardoor het portier werd weggerukt met als gevolg dat de vrouw uit de auto werd geslingerd. De vrouw werd naar het ziekenhuis vervoerd, maar bleek bij aankomst te zijn overleden.

Hoewel de NS de gemeente Emmen al in 1953 gemeld had medewerking te verlenen aan sluiting dan wel het beveiligen van de overweg was dit ondanks wettelijke plicht nog niet gebeurd. Vreemd genoeg werd een andere overweg beveiligd. In de *Emmer Courant* van 18 juni 1957 is te lezen dat hier ging om de overweg aan de Hunenbaan. De krant: *'De eerste stap naar vervolmaking van veilige overwegen in Emmen komt binnenkort tot stand.'* Aan de Hunenbaan zouden handmatig bedienbare overwegbomen komen die beide in één handeling bediend konden worden. Voordien werd de overweg tijdens het rangeren afgesloten met schuiflatten. Die za-

ten echter regelmatig vast. Maar zo staat verder op: *'Plannen bestaan er om bij de gevaarlijke overweg aan de Sterrenkamp halve slagbomen te plaatsen. In meer plaatsen blijken deze zeer goed te voldoen. De Kerkhoflaan zal, zo zijn de plannen, voorgoed worden afgesloten. De veiligheid van het verkeer zou hier in belangrijke mate mee zijn gediend.'* Inmiddels is duidelijk dat dat niet is doorgegaan.

De NS bleef aandringen op een spoedig besluit van de gemeente Emmen. Op 19 juli 1957, een maand later, maakte de *Emmer Courant* melding dat de overweg Sterrenkamp dicht zou gaan. *'In een toelichting op het plan Boskamp-Angelsloërdijk als partiële herziening van het uitbreidingsplan Emmen, wijst het college van B&W er op, dat de onoverzichtelijke vijfsprong Angelsloërdijk-Kerkhoflaan wordt veranderd in een loodrechte kruising, door het noordwestelijke deel van de Angelsloërdijk om te buigen.'* Daarbij was het tevens de bedoeling om de overweg aan de Sterrenkamp volledig af te sluiten.

Het laatste gebeurde echter eerst nog tijdelijk. Van juni 1960 tot september 1960 was de overweg volledig afgesloten. In deze periode werden op de overgang Kerkhoflaan Automatische Halve Overweg Bomen [AHOB] geplaatst om het aldaar toegenomen verkeer beter te kunnen waarschuwen. Aanvankelijk waren bij de Sterrenkamp één meter brede klaphekken aangebracht. Naderhand werden die klaphekken vervangen door sluisjes met een geringe doorgangsbreedte en voorzien van tourniquets. Ook deze zijn weer verwijderd, omdat ze een speelobject werden voor kinderen, met alle gevaren van dien.

Nog dezelfde maand van afsluiting, in juni 1960, diende groentehandelaar H. Kroezen van de Sterrenkamp een bezwaarschrift in tegen de volledige sluiting vanwege de schadelijke gevolgen voor zijn handel. Hij wilde de geleden schade van gemiddeld f. 55,00 per week verhalen op de gemeente. Deze achtte zich niet aansprakelijk, want het was toch de gemeente geweest die de doorgang zolang open had gehouden? Er lag

Door de 'sluisjes' konden alleen fietsers en voetgangers nog gebruik maken van de onbewaakte spoorwegovergang. (Foto: Johan Withaar)

toch een wettelijke regeling aan ten grondslag? En bovendien was er op 160 meter afstand toch ook een goede verbinding?

Het zou nog twaalf jaar duren voordat de overweg definitief en volledig zou worden afgesloten. Er zouden eerst nog meer ongelukken moeten gebeuren. Het verschil was dat er geen auto's meer werden gegrepen. Fietsers en voetgangers werden nu de slachtoffers.

Zo ontsnapte op 21 november 1962 de 30-jarige arbeider B.H. Müller op het nippertje aan de dood. Hij stak met zijn fiets aan de linkerhand de overweg over, terwijl een dieseltrein naderde. De fiets werd gegrepen en sleurde de onfortuinlijke man tegen de grond. Deze liep een hersenschudding en slechts enkele schaafwonden op. In 1963 was het alweer raak. Op 8 augustus van dat jaar greep een passerende goederentrein een man van 82 jaar uit Emmen en op 21 maart 1969 werd de 40-jarige bromfietser Roelf Brinks door een trein gegrepen. Het slachtoffer werd twintig meter meegesleurd en was op slag dood.

Op 13 februari 1970 viel er eveneens een dode te betreuren. De *Emmer Courant* van 14 februari 1970: *'Gisteravond omstreeks zeven uur is de zestienjarige scholiere Annette Nannen onder de trein gekomen en was op slag dood. Met haar fiets reed zij over het overpad tussen Sterrenkamp en de Oosterstraat en zag kennelijk niet tijdig de trein die uit Coevorden naderde. Een onderwijzer die achter het meisje reed heeft haar nog toegeroepen, maar toen de trein was gepasseerd lag het kind aan de andere zijde van de spoorweg.'*

Door al deze trieste voorvallen leek er niet meer te ontkomen aan algehele sluiting. Zowel voor- als tegenstanders van sluiting begonnen zich te roeren.

Zo hielden schoolgaande jongeren een handtekeningenactie met als doel of algehele sluiting of betere beveiliging van de overweg. Voor dat laatste hadden ze zelf twee plannen bedacht en uitgetekend. Zij waren enorm geschrokken van de dood van hun leeftijdgenote Annette Nannen. Veel ongeruste Emmenaren steunden de actie, hetgeen vele honderden handtekeningen opleverde. Op 5 maart 1970 werden de handtekeningen met beveiligingsplannen en begeleidende brief ingediend bij de gemeente Emmen: *'Wij, de schooljeugd van Emmen, hebben gemeend een handtekeningenactie te moeten houden die tot sluiting of tot een zeer goede beveiliging van deze overweg moet leiden.'*

Toch tekende niet iedereen. Ondanks de verschrikkelijke dood van Annette Nannen klommen verschillende omwonenden ook in de pen om de gemeente te verzoeken de overweg toch open te laten, omdat de overweg niet gevaarlijk zou zijn, maar dat men beter zou moeten opletten. Op 13 april 1970 richtten 120 buurtbewoners een gemeenschappelijk bezwaarschrift in bij de gemeente, ondanks het feit dat het geen nieuwe argumenten bevatte. Hun bezwaarschrift eindigde met: *'Opmerking: het is geen kunst om een lijst met handtekeningen te verzamelen voor het openhouden van deze oversteekplaats - zoals emotioneel door een actiegroep is gedaan voor*

sluiting - doch dit lijkt ons minder juist om een goede oplossing te verkrijgen. ' Zij gingen met deze opmerking echter voorbij aan het feit dat de jeugd ook zelf oplossingen had aangedragen om tot een betere beveiliging van de overweg te komen.

Op 6 maart 1970 bleek ook de gemeentepolitie opeens voorstander van sluiting *'omdat de prijs tot instandhouding wel erg groot was geworden.'* Gemeentewerken verzocht de NS op 20 maart 1970 een verzoek aan de gemeente Emmen te richten, omdat zij nu ook, zoals de NS al jaren, tot oordeel waren gekomen dat *'de voetgangersoverweg aan het openbaar verkeer onttrokken moet worden.'*

De NS, die regelmatig op een raadsbesluit had aangedrongen, reageerde adequaat. Het verzoek aan de gemeenteraad tot sluiting werd op 17 april 1970 verstuurd. Tien dagen later, op 27 april 1970, werd het voorstel tot sluiting door de gemeenteraad aangenomen. Het raadsbesluit was in hoofdzaak gebaseerd op het feit dat de overweg aan de Kerkhoflaan, op 160 meter afstand, beter was beveiligd.

Mevrouw A. Pol-Buter bleef zich verzetten en vroeg in haar brief van mei 1970 aan het college: *'Waar bestaat de door u genoemde beveiliging dan wel uit? Uit niets, want er is helemaal geen beveiliging voor voetgangers en fietsers. 't Is precies zo'n oversteek als de Sterrenkamp. Dat was het. De scheve voorstelling van zaken zat me dwars, vandaar.'*

De gemeente Emmen reageerde op 9 juni 1970 dat de overweg in de Kerkhoflaan op ruime wijze was beveiligd door halve overwegbomen, knipperende rode lampen en een doordringend belsignaal. Ook op de parallelwegen langs de spoorbaan waren rode stoplichten aangebracht.

Op 20 oktober 1970 gaf Gedeputeerde Staten van Drenthe zijn goedkeuring aan het raadsbesluit, mits de plannen overeenkomstig art. 12 van de wegenverkeerswet gedurende tenminste veertien dagen ter inzage zouden liggen en daarvan een vooraankondiging zou moeten worden gedaan. En zo attendeerde GS de gemeente Emmen: Er zou beroep aangetekend kunnen worden.

Dat gebeurde inderdaad. Op 15 december 1970 werd door J.J. Kieft mede namens 131 anderen beroep ingesteld bij de koningin. Hangende deze Kroonprocedure plaatste de gemeente Emmen nog een extra verkeersbord bij de overweg, aanduidende dat de overweg toch echt een voetpad betrof.

Bij Koninklijk Besluit van 1 september 1972 werd bepaald dat het genomen raadsbesluit kon worden gehandhaafd en dat de beroepen van de appellanten ongegrond werden verklaard.

Eind november 1972 kon de NS eindelijk die werkzaamheden uitvoeren waardoor er nooit meer ongelukken zouden gebeuren. Sluiting was een feit. Iedereen moest vanaf dat moment een heel klein eindje om.

*B*usexcursie Deutsche Fehnroute

Een impressie van de trip op 25 mei 2013. Die zaterdag was een stralende, zonnige dag. Na de plichtmatige, oprechte en spontane begroeting ging 'die Reise los'! Mede door het mooie weer zat de stemming er goed in.

De prima chauffeur bracht ons naar Heede, alwaar de ongeveer 1000-jarige 'Lindenbaum' bewonderd kon worden. We werden onthaald op een bekertje goede koffie met cake. De koffiemelk werd nageleverd. Onze Wim was als vanouds geweldig op dreef. Met veel kwinkslagen gaf hij opnieuw een heerlijke en deskundige uitleg over de diverse wetenswaardigheden. Man, man wat weet die persoon veel! Achter in de bus hoorde je opmerkingen over bijvoorbeeld wat is Moor en wanneer spreek je van Fehn? Ze waren

allen deskundig en dat bezorgde veel hilariteit. De voortzetting van de reis ging over eindeloze veenkoloniale wegen: huizen, straat, langs water en landerijen. Toen Wim een opmerking maakte over een bepaalde verwantschap met Roswinkel,

*De ongeveer 1000-jarige 'Lindenbaum' bij Heede
(Foto: Henk Jeurink)*

ging onze Harm Joling er nog eens goed voor zitten, als oud-Roswinkeler, zo trots als een pauw. Onderweg werd nog een foto gemaakt van een naambordje 'Winkel'. Ook dook de naam 'Einhaus' en 'Lübberts' op. Herman Lübberts heeft er nooit over gesproken dat hij zoveel bezittingen heeft gehad. Hij werd gelijk gebombardeerd tot graaf en/of baron. Bescheiden zoals we Herman kennen, liet hij alles over zich heen gaan! In het plaatsje Remels werd de Lutherse kerk met zwaan bezocht. Heel bijzonder was de prachtige doopvont. Tijdens de rit werd door één van de reisgenoten, Jans Wierts uit Dalen, uitgelegd wat voor band hij heeft met Remels. Het heeft alles te maken met zijn voorouders. Heel interessant! Een bezoek aan de Teestube van het Moor- und Fehnmuseum Elisabethfehn werd zeer gewaardeerd. De 'Ostfriesen Tee' was een succes en de Torte werd een succes. De vele rododendrons werden bewonderd. De zurige veengrond is hiervoor optimaal. Jammer dat het op het laatst druilerig weer werd. Dat doet niets af aan het feit dat de excursie als geslaagd kan worden beschouwd. Ik ben er van overtuigd dat de volgende reis opnieuw geregeld gaat worden. Onze globetrotter Wim en kenner Henk Jeurink lukt dit vast wel. Dank aan de heren: Harm Joling, Henk Jeurink, Henk Lanting en Wim Visscher.

Harm Joling (rechts) staat aan de schandpaal te praten met Jans Wierts. Je stond in Remels dus aan de schandpaal naast de ingang van de kerk. Naast Harm is een oude dichtgemetselde ingang van de kerk zichtbaar. Je kunt duidelijk zien dat mensen toen aanmerkelijk kleiner waren. (Foto: Henk Jeurink)

De zwaan op de Lutherse kerk van Remels (Foto: Henk Jeurink)

Excursie naar de Emslandkampen

Vlak over de grens met Drenthe en Groningen hebben in Duitsland van 1933 tot 1945 in totaal vijftien concentratie- en/of krijgsgevangenkampen gelegen. Het is haast onvoorstelbaar dat bij ons zo weinig bekend is over deze Emslandlager. Zo vlak naast de deur, zoveel ellende! Op zaterdag 5 oktober 2013 wordt een excursie gehouden naar deze kampen. Deze interessante reis staat onder leiding van Pieter Albers, schrijver van het boek over de Emslandkampen, getiteld *Gevangen in het veen*. We vertrekken om 9.15 uur vanaf de parkeerplaats van het Hampshire Hotel in Emmen en zijn tegen 17.30 uur terug.

De kosten bedragen € 39,- per persoon inclusief Kaffee en Kuchen en de lunch. Opgave is mogelijk vanaf 1 september bij Pieter Albers, telefoon 0591- 610836.

De onbekende vondst bij de Collectie Brands

In de vorige *Kroniek* stond een oproep aan de lezers naar aanleiding van de vondst van een soort boekje bij de Collectie Brands. Wie kon daar meer over vertellen? Bij de redactie kwamen een aantal suggesties binnen.

Eén van onze redactieleden had bij het zien van de foto's al een idee in welke richting gezocht moest worden (dank zij een tv-programma): de Ethiopisch-orthodoxe kerk. Er werd contact gezocht met een lid van deze kerk in Amsterdam en de foto's werden opgestuurd. In het antwoord werd het vermoeden bevestigd en het bleek een kerkboekje te zijn. De taal is Ge'ez of Gi'iz, een oude taal verwant met het Amhaars. Ge'ez wordt als liturgische taal nog gebruikt in de Ethiopisch-orthodoxe kerk, maar is geen spreektaal (net als latijn). De contactpersoon wist ook uitgebreid te vermelden wat er op de foto's te zien was. Wie daar meer van wil weten, kan contact op nemen met het redactiesecretariaat. Een van onze leden die reageerde bleek in het bezit te zijn van een soortgelijk boekje, eveneens afkomstig uit Ethiopië.

Boven: Het gesloten boekje (onder) met de leren mapjes waarin het boekje van de Collectie Brands verpakt zit.
(Foto Johan Withaar)

Links: Een soortgelijk boekje als die in de collectie Brands, in het bezit van ons medelid Alie Zingstra. Dit boekje is eveneens afkomstig uit Ethiopië.
(Foto P. Naber)

Vijf Emmer gijzelaars (1944)

Op 7 oktober 1944 werden vijf Emmenaren als ‘gijzelaar’ door plaatselijke landwachters opgepakt en naar de SD in Assen gebracht. Het waren: onderwijzer Wilko Noorlag, middenstander Arend van Peer, H. ten Kate, A. Struik en J. Zuidema.

De reden van deze gijzeling was het op 4 oktober 1944 neerschieten van de NSB’er Kobus van Ommen uit Klazienaveen. Mochten de daders hiervan niet worden gevonden, dan wachtte de gijzelaars de dood of een concentratiekamp in Duitsland.

In deze bijdrage wordt ingegaan op het lot van de gijzelaars. In een volgend nummer wordt aandacht besteed aan het neerschieten van Kobus van Ommen en de mogelijke daders hiervan: Johann Diederich Brijan, Sandmann en Krüger, een gedeserteerde Duitse militair.

Wat vooraf ging

Tijdens de eerste oorlogsjaren van de bezetting probeerden de Duitsers met milde hand de Nederlandse bevolking aan de zijde van ‘het Arische volk’ te krijgen. De kentering kwam tijdens de april-mei stakingen van 1943. Met deze stakingen lieten de Nederlanders de bezetters merken dat hun nazificatiepolitiek was mislukt. Vanaf nu werden maatregelen met harde hand opgelegd. Op liquidaties van ‘foute Nederlanders’ volgden scherpe reacties in de vorm van het liquideren van onschuldige vooraanstaande mensen uit de lokale samenleving, van wie men wist dat zij ‘Oranjegezind’ en ‘Duits-onvriendelijk’ waren, de zogenaamde Silbertanne-moorden. De eerste van deze moorden vonden op 29 september 1943 in Meppel en Staphorst plaats.

In juli 1944 vaardigde Adolf Hitler het zogenaamde *Niedermachungsbehl* uit.¹ Het bevel schafte iedere vorm van proces af. Illegale wer-

kers en ‘goede’ Nederlanders werden daarmee vogelvrij, want hoewel er bij het neerschieten sprake van ‘heterdaad’ moest zijn, werd dit niet gecontroleerd. Geheimzinnigheid was niet langer nodig. Het neerschieten van Albertus Zefat in Valthe op 27 juli 1944 door de SD’er Helmuth Johann Schäper was de eerste moorddadige uitvoering van zo’n ‘*Niedermachungsbehl*’ in deze streken. Schäper hoefde zich voor zijn moordactie niet te verantwoorden.² Verzetsman Albert Beens, een in Emmen ondergedoken Rotterdamse politiemans, was op 20 augustus 1944, het volgende dodelijke slachtoffer van een ‘*Niedermachungsbehl*’. Hij werd die avond, halverwege Westenesch en Noord-Sleen, op lafhartige wijze door Nederlandse SD’ers neergeschoten. Hij overleed in het ziekenhuis van Emmen aan zijn verwondingen.³

Door de militaire successen van de geallieerden en hun opmars in West-Europa sinds juni 1944 nam het verzet alleen maar toe. Het ‘*Niedermachungsbehl*’ was een reactie op deze toename en de onmacht van de Duitse bezetter dit verzet te onderdrukken.

Het mag duidelijk zijn dat de vijf gijzelaars uit Emmen zich na 7 oktober 1944 in een levensbedreigende situatie bevonden. Zij zouden wel eens

Albertus Zefat (1901-1944) (Uit: Dien, De Opgejaagden, blz. 91)

Albert Beens (1918-1944) (Uit: Groenhuis, Emmen, blz. 196)

‘standrechtelijk’ kunnen worden vermoord. Met het ‘Niedermachungsbefehl’ hadden de Duitse en Nederlandse SD’ers immers vrij spel om Nederlanders zonder enige vorm van proces in koelen bloede te vermoorden.

Gijzelaars

Na het vuurgevecht op 4 oktober 1944 stelde de plaatselijke politie onder leiding van kapitein Jansen een onderzoek in. Twee politiemannen werden aanvankelijk verdacht van betrokkenheid bij de dood van Van Ommen: Sietse van der Hoek te Klazienaveen en R. Nieuwland te Zwartemeer. Vermoedelijk kwam deze verdachtmaking van een zoon van Van Ommen, over wie Sietse van der Hoek vertelde dat deze toestemming zou hebben om hem en Nieuwland als represaille voor de dood van zijn vader te doden.⁴

R. Nieuwland, politiemann in Zwartemeer (Uit: Groenhuis, Emmen, blz. 87)

Het onderzoek van de Emmer politie bleef zonder resultaat. De politie in Emmen gaf hierop, volgens voorschrift, de zaak over aan de SiPo (SD) te Assen.

Het door de SiPo ingestelde onderzoek leverde evenmin resultaat op. De SD in Assen had overigens niet de moeite genomen om ter plaatse onderzoek te doen. Men had alleen bij de Landwacht in Emmen naar de gebeurtenis geïnformeerd. Het ‘verslagje’ van de Landwacht werd door de Duitse SD’ers in Assen als ‘onderzoeksrapport’ beschouwd.

De verhouding tussen de politie en de Landwacht in Emmen was bijzonder slecht. De oorzaak van deze wrijvingen was de stroom van klachten over het onrechtmatig optreden van de Emmer landwachters. Deze waren ‘zeer ijverig in het bestrijden van de zwarte handel, het bewaken van de oogst (koolzaad en rogge), alsmede het opsporen van terroristen,’ aldus NSB-burgemeester Johannes Best. De Emmer politiemannen wilden zich niet bezighouden met het opsporen van onderduikers die weigerden voor de Organisation Todt te werken. Het oppakken van deze groep onderduikers liet men dan ook graag aan de landwachters over.⁵

In dit verband was het ook niet zo vreemd dat de SD’ers in Assen het politieonderzoek door plaatselijke landwachters lieten uitvoeren. Zou het wat hebben opgeleverd, dan zou men met veel man-

Marcherende W.A.-mannen in de Stationsstraat in Emmen. Velen van deze 'Weermanmannen' zouden later landwachters worden.

(Uit: Groenhuis, Emmen, blz. 119)

kracht naar Zuidoost-Drenthe zijn gegaan. Nu in het 'verslagje' geen concrete personen als daders werden genoemd, besloot men tot een andere actie.

Aangezien Van Ommen een belangrijke positie in de NSB had bekleed, werd zijn dood hoog opgenomen. Op bevel van generaal Hans Albin Rauter werden vijf vooraanstaande burgers van Emmen, van wie men kon aannemen dat zij anti-Duits waren ingesteld en van wie men vermoedde dat zij illegaal werkten, als gijzelaar gearresteerd en in het Huis van Bewaring te Assen opgesloten.⁶ Hun

namen zijn door de plaatselijke Landwacht genoemd of stonden al op een lijst van prominente 'Duits-onvriendelijke' mensen. Veel plaatselijke Landwachtafdelingen of individuele landwachters hadden dergelijke lijsten samengesteld.

Op 7 oktober 1944 werden de vijf Emmenaren als gijzelaar door plaatselijke landwachters opgepakt en naar de SD in Assen gebracht. Het waren: onderwijzer Wilko Noorlag⁷, wonend aan de Kerkhoflaan 26 te Emmen; middenstander Arend van Peer⁸, wonend aan de Kolhoopstraat 3; H. ten Kate, A. Struik en J. Zuidema.

Toen zij in het Huis van Bewaring in Assen waren gebracht, hoorden deze mannen dat zij als gijzelaars in arrest waren genomen wegens de moord op landwachter Van Ommen. Het was hun niet bekend of zij al dan niet gefusilleerd zouden

Tot het eind van de jaren '80 van de vorige eeuw stond de woning van de familie Arend van Peer, omringd door een fraaie tuin, in de bocht van de Kolhoopstraat richting Boslaan/Stationsstraat. Anno 2013 staat op deze plaats een appartementencomplex.

(Uit: Sis Hoek-Beugeling e.a., 100 Jaar Emmen, deel 1, blz. 159)

*Hoofdingang Huis van Bewaring te Assen
(Uit: J.C. Bastiaanse, 11 december 1944,
Overval op het huis van bewaring in
Assen, titelblad)*

worden als represaillemaatregel. Dat hoorden zij pas toen zij waren vrijgelaten en terug waren in Emmen. Geen van de mannen werd in Assen door de SD verhoord.

De gevangenneming van de vijf mannen leidde binnen hun families tot angst en onbestemde gevoelens. Waarom waren ze gearresteerd?

Was het om het neerschieten van Van Ommen? Binnen de familie van Van Peer zal ook over de gevangenneming zijn gesproken. Wellicht zal tijdens de gesprekken binnen de familie de naam van hun neef Hendrik Tijme Santing, een zoon van hun tante Geertje Welling en oom Hendrik Santing uit Borger⁹, zijn gevallen. Hij werkte in Den Haag bij de politie en was lid van de NSB.¹⁰ Maar hij zat ver weg, in Den Haag, althans dat zal men hebben gedacht. Bovendien had men al jaren geen contact meer met hem.

Na 'Dolle Dinsdag', 5 september 1944, vond de leiding van de politie het vanwege de oprukkende geallieerde legers verstandiger om politiemannen die lid waren van de NSB naar het noorden en oosten van Nederland te verplaatsen. Begin oktober 1944 kwam Hendrik Tijme Santing met collega's, onder wie zijn chef Steven Pegels en Jan Viëtor, aan in kamp Westerbork, waar zij eerst werden ondergebracht.

Vanuit kamp Westerbork werd Santing bij de SD in Assen gedetacheerd.

In oktober 1944 zag Santing op het bureau van Willy Weber, Sachbearbeiter bij de SD in Assen, een stuk papier liggen, waarop namen en verdere gegevens voorkwamen van enige personen, waarvan de naam Van Peer zijn aandacht trok. Op zijn vraag aan Weber wat dit voor personen waren, zei Weber dat deze mensen in verband met een te Emmen gepleegde moord op de landwachter Van Ommen in gijzeling waren genomen. Desgevraagd vertelde Weber hem dat deze mensen 'abserviert' zouden worden. Dit hield in verband met het afgekondigde standrecht in: fusillieren of concentratiekamp.

Berto Fijnvandraat

In oktober 1944 stelde Gijsbertus Albertus (Berto) Fijnvandraat¹¹, gehuwd met Annigje Harmina (Anne) van Peer, pogingen in het werk om zijn zwager Arend van Peer vrij te krijgen. Tijdens de gijzeling van zijn zwager bevond hij zich in Emmen.

Bij zijn eerste bezoek aan de SD in Assen lukte het hem niet contact te krijgen met het hoofd van de SD. Ook wist Fijnvandraat toen nog niet dat de vijf mannen in opdracht van de SD waren gearresteerd. Tijdens zijn tweede bezoek aan de SD in Assen trof hij toevallig Hendrik Tijme Santing, neef van zijn vrouw, aan. Hij wist niet beter of Santing was op dat moment werkzaam bij de politie in Den Haag. Nadat Santing hem had verteld dat hij nu in Assen werkte, vroeg Berto hem of hij hem in contact kon brengen met de SD-chef die over de arrestatie en in bewaringhouding van de gijzelaars ging. Neef Hendrik Tijme beloofde zijn best te doen. Een derde bezoek van Berto aan de SD leverde niets op.

Bij zijn vierde bezoek werd Fijnvandraat met Santing door Sachbearbeiter Weber ontvangen, die deze aangelegenheid behandelde. Berto deed bij Weber een goed woord voor zijn zwager Arend van Peer en de overige gijzelaars. Berto was er immers van overtuigd dat geen van de gegijzelde mannen iets met de aanslag op Van

Familiefoto van Van Peer. In de middelste rij (zittend) zitten geheel links Aaltje Welling en Jan van Peer. Naast hen zitten de ouders van Jan van Peer: Roelfien Smit en Arend van Peer. De kinderen van Jan van Peer en Aaltje Welling staan in de achterste rij, vanaf links: Roelfien, Harm Jan, Annigje Harmina (Anne, echtgenote van Berto Fijnvandraat), Dirkje (vijfde van links) en Arend (achtste van links). Deze foto is in de jaren '20 van de vorige eeuw gemaakt.

(Uit: B.J. Mensingh, Toen verkeerslichten nog ontbraken. Beilen 1996, blz. 102.)

Ommen te maken hadden gehad. Weber vertelde Fijnvandraat dat hij genoemde burgers als gijzelaars in arrest had genomen voor genoemde zaak, over een eventuele fusillade zweeg hij. Na het gesprek vernam Berto van zijn neef Hendrik Tijme dat de gijzelaars zouden worden gefusilleerd, indien de daders niet werden gevonden. Op de daaropvolgende zondagmorgen ging Berto weer naar Assen om bij het Huis van Bewaring een pakje af te geven voor zijn zwager. Die morgen ontmoette hij bij de SD wederom Santing die hem vertelde dat hij met een collega de opdracht had gekregen om de daders van de aanslag op Van Ommen op te sporen. Als dat zou lukken, zouden de gegijzelden worden vrijgelaten.

SD

Santing heeft zich ongetwijfeld uit familiale overwegingen in de zaak vastgebeten. Met zijn collega Jan Viëtor en zijn Haagse chef Steven Pegels spraken zij over de liquidatie van Van Ommen en de vijf gijzelaars. Zij hadden inmiddels inzage gekregen in het onderzoek van de mannen van Willy Weber in deze kwestie en waren snel tot de conclusie gekomen, dat het recherchewerk niets voorstelde. Het onderzoek was niet meer dan een verslag over de gebeurtenis, opgesteld door de plaatselijke Landwacht. Er was niet één getuige gehoord. Volgens Pegels zou Weber aan de SD-chef Hans Ernst Harders hebben voorgesteld de gijzelaars af te voeren. Dit kon dus met het oog op het afgekondigde standrecht ('Niedermachungsbefehl') betekenen: fusilleren of concentratiekamp. Pegels zou daarop hebben voorgesteld twee van zijn meest bekwame mannen, Hendrik Tijme Santing en Jan Viëtor, onderzoek te laten doen naar de 'politieke' moord in Klazienaveen. Dit werd door Harders gehonoreerd.¹²

Na de oorlog verklaarden Pegels, Santing en Viëtor dat zij om het onderzoek en de vrijlating van de gijzelaars hadden verzocht, onder het motief dat deze mensen totaal onschuldig waren en het toch tegen het rechtsgevoel van elke politieman moest indruisen als onschuldige gijzelaars zouden moeten boeten voor de daden van anderen. Harders zou volgens hen het volkomen met hen eens zijn geweest, doch deelde hun mee dat hij

van zijn chef, Hans Albin Rauter, het bevel had gekregen de vijf gijzelaars te fusilleren, indien niet voor een bepaalde datum de daders gevat zouden zijn. Harders zou daarop aan Rauter hebben gemeld dat de zaak opnieuw werd onderzocht, waarbij hij tevens om uitstel van executie vroeg. Rauter stemde hierin toe.¹³

Santing zal ongetwijfeld ook uit familiale overwegingen hebben gehandeld, maar hij wist net als Pegels en Viëtor dat het mogelijk vrijkomen van de vijf vooraanstaande gijzelaars uit Emmen in hun voordeel zou werken bij de te verwachten naoorlogse berechting.

Onderzoek

Santing en Viëtor begaven zich hierop in burger gekleed naar Emmen en namen daar hun intrek in een hotel. Hier gaven zij zich uit voor 'hongervluchtelingen uit het westen des lands'. Aan gezien beide mannen Drent van geboorte waren, spraken zij beiden het Drents dialect. Zij namen het onderzoek zeer serieus op. Santing maakte in de 'Drentse venen' op zijn fiets verschillende ritten van 'tientallen kilometers, door weer en wind'. Hoewel de aanslag al meer dan een maand oud was, wist hij na veertien dagen al wie de vermoedelijke daders waren, hetgeen hij Steven Pegels heeft meegedeeld. En dat waren niet de door Weber verdachte politiemannen!¹⁴

Santing had de politie en de Landwacht te Emmen, onder geheimhouding, de bevindingen van zijn onderzoek medegedeeld. In het onderzoek was gebleken dat het neerschieten van Van Ommen vermoedelijk was gepleegd was door 'twee NSB'ers', Brijan en Sandmann, in samenwerking met een zekere Krüger, een gedeserteerde Duitser in het uniform van de Wehrmacht.

In een volgend nummer gaan wij in op het feit dat Brijan en Sandmann geen 'NSB'ers' waren, maar verzetslieden.

Ondanks nijver speurwerk door Santing en Viëtor, tot in Duitsland toe, lukte het hen niet de drie mannen te vinden.

Toen gebeurde er iets onverwachts, waardoor de zaak snel kon worden opgelost. Omstreeks 23 november 1944 meldde Krüger zich bij het bureau

van de Landwacht te Emmen. Hij verzocht om assistentie, die hij nodig achtte om zijn aan een zekere Brijan geleend dienstpistool wederom in zijn bezit te krijgen. De plaatselijke commandant van de Landwacht legde meteen een verband tussen Krügers verzoek en het neerschieten van Van Ommen. Toen zij Krüger naar de verblijfplaats van Brijan vroegen, zei deze dat Brijan thuis was. Brijan woonde aan de Wolfsbergenweg 26. Brijan werd daarop thuis gearresteerd, terwijl Krüger langer werd vastgehouden. Tijdens deze arrestatie zou Brijan een vluchtpoging hebben ondernomen, waarbij een landwachter hem in zijn been had geschoten.¹⁵ Volgens een andere lezing zou Brijan bij zijn vluchtpoging zijn been op twee plaatsen hebben gebroken.¹⁶

De landwachtcommandant vertelde zijn arrestaties meteen aan Santing, waarna deze in het Landwachthuis de beide mannen verhoorde. Tijdens het verhoor kwam hij tot de conclusie dat beide mannen bij het neerschieten van Van Ommen betrokken waren geweest, maar dat een zekere Sandmann de man was geweest die de dodelijke schoten had afgevuurd.

Sandmann kon niet worden gepakt, omdat hij zich steeds van het ene naar het andere dorp verplaatste en zich bij derden schuilhield.¹⁷

Afronding onderzoek

Na 'ongeveer een maand' werken waren Santing en Viëtor zover, dat zij Harders een uitvoerig rapport konden aanbieden, waarin zij de daders van de moord, die voortvluchtig waren, bij name noemden en dat twee van hen inmiddels waren gearresteerd.

Het motief van deze moord, zo meldden zij Harders, was 'roof' geweest. Met deze moord had de illegaliteit niets uit te staan. Hier maakten zij, vermoedelijk bewust, een 'verdraaiing' van de feiten. Brijan en Sandmann waren als verzetslieden bij de confrontatie met Van Ommen, al dan niet opzettelijk, betrokken geweest. Het motief 'roof' hebben Santing en Viëtor naar voren gebracht om het doden van Van Ommen niet als een politieke moord te laten gelden. Een 'politieke' moord zou tot represaillemaatregelen van de Duitsers hebben geleid en naar alle waarschijnlijkheid tot de dood van de vijf gijzelaars. Bij een

‘roofmoord’ zouden de gijzelaars weer in vrijheid komen.

Harders rapporteerde daarop het resultaat van het onderzoek aan Rauter en kreeg daarop toestemming de vijf gijzelaars vrij te laten, hetgeen ook geschiedde.

Jan Viëtor schreef na de oorlog over deze gebeurtenis op het moment dat hij justitieel werd vervolgd voor zijn wandaden tijdens de Duitse bezetting. Om zichzelf en Santing ook van de goede kant te laten zien, eindigde hij zijn beschrijving over hun resultaat met de volgende bewoordingen: ‘Indien er bij de SiPo te Assen destijds geen Hollands personeel was gedetacheerd geweest, zouden vijf totaal onschuldige mensen als gijzelaar zijn gefusilleerd. De Duitse ambtenaren hadden het onderzoek nl. reeds als ‘hopeloos’ gestaakt. Dat deze vijf gijzelaars thans nog in leven zijn, hebben zij te danken aan het feit dat Santing en ik, doordat wij in Assen waren gedetacheerd, deze zaak hebben opgepakt.’

Vrij en ... een triest einde

Op 23 november 1944 werden de vijf gegijzelde mannen vrijgelaten. Bij terugkomst in Emmen hoorden zij pas dat zij vanwege het neerschieten van Van Ommen waren gegijzeld.

Tegenover de vrijlating van de vijf gijzelaars stond een arrestatie van een verzetsman, Johann Diederich Brijan, te wijten aan nijver speurwerk van twee Nederlandse politiemannen die bij de SD in Assen waren gedetacheerd. De arrestatie van Brijan zou zijn dood tot gevolg hebben. Hij

was één van de 117 slachtoffers die op 8 maart 1945 bij Woeste Hoeve (Apeldoorn) werden vermoord als een represaille op de aanslag op de hoogste Duitse politie-generaal in Nederland, Hans Albin Rauter, de man die eindverantwoordelijk was voor de gijzeling van de vijf Emmer mannen.

De SD'ers

De Duitse SD'er Willy Weber zat tot begin 1953 vast in Nederland. In 1953 werd hij naar Duitsland uitgewezen, omdat hij ‘geestesziek’ was. Voor zijn ‘geestelijke gezondheid’ zou het beter zijn, wanneer hij in de omgeving van zijn geboortegrond in een inrichting zou zitten.

Steven Pegels, de Haagse politiemann gedetacheerd bij de SD, werd begin jaren vijftig van de vorige eeuw, na een lange procesvoering, veroordeeld tot een gevangenisstraf van negen jaar. Jan Viëtor kreeg uiteindelijk een gevangenisstraf van elf jaar.

Hendrik Tijme Santing kwam begin januari 1951 vrij. Weliswaar was hij een overtuigd NSB'er, lid van de SS, maar heeft hij zijn handen nimmer bevuild aan het oppakken van joodse Nederlanders in Den Haag of het neerschieten van mensen. In 1951 vestigde hij zich bij zijn gezin in een Drents dorp, waar zijn vrouw na de oorlog onderwijzeres aan een lagere school was geworden. Een aanstelling bij de politie zat er voor Santing niet meer in. Hij handelde wat en verrichtte administratief werk. Hendrik Tijme Santing overleed in 1966.

*Jan Viëtor als
Haagse politieman voor de
oorlog gefotografeerd*

*Hendrik Tijme
Santing (1904-
1966)*

In een volgend nummer komt een vervolg op dit artikel met een bijdrage over de verzetslieden Johann Diedrich Brijan en Sandmann.

De auteurs van dit artikel willen graag in contact komen met personen die meer kunnen vertellen over de vijf gijzelaars, de verzetslieden Johann Diedrich Brijan en Sandmann en Kobus van Ommen: gjdijkstra@uitgeverijdrenthe.nl of 0593-541848/06-50805953.

Noten

- 1 De directe aanleiding hiertoe was de mislukte aanslag op Hitler van 20 juli 1944.
- 2 Dien, A. van, *De Opgejaagden*, Valthe 2012, blz. 90-94.
- 3 Groenhuis, G., *Emmen in bezettingstijd*, Emmen 1990, blz. 196-198.
- 4 Van der Hoek hoorde dit, toen hij in februari 1945 in Assen bij de SD vastzat vanwege illegale activiteiten. Uit: NA, CABR, dossier Santing.
- 5 Groenhuis, Emmen, blz. 196-197.
- 6 NA, CABR, Verweerschrift Jan Viëtor. Viëtor noemde zeven gijzelaars, maar dat is niet juist.
- 7 Wilko Noorlag, geboren te Weerdingermarke (Emmen) op 26-05-1886, zoon van stelmaker Willem Noorlag en Geessien Schmidt, beroep: zonder. Hij huwde op 8 mei 1915 met Johanna Gerharda Stoter, geboren te Hoogeveen; dochter van caféhouder Arend Stoter en Jantina de Vries.
- 8 Arend van Peer, geboren te Odoornerveen (Odoorn) op 18-03-1901, zoon van timmerman Jan van Peer en Aaltje Welling.
- 9 De vrouw van Jan van Peer, Aaltje Welling, geboren te Borger op 03-02-1880, dochter van wever Harm Welling en Derkien Kuiper, was de oudere zuster van de moeder van Hendrik Tijme Santing, Geertje Welling, geboren te Borger op 23-10-1883.
- 10 Hendrik Tijme Santing, geboren 7 maart 1904 te Borger, was na zijn lagere schooltijd werkzaam bij een zuivelfabriek, waar hij zich tot adjunct-directeur opwerkte. In 1926 ging hij naar de politie school. Vanaf 15 februari 1928 werkte hij als politiemann in Den Haag, waar hij ook woonde, vanaf 25 februari 1930 met zijn vrouw Helena Libbena de Roode met wie hij op 21 februari 1930 te Avereest was gehuwd. Hij bezat in Den Haag een eigen woning aan de Primulastraat no. 3. In de dertiger jaren volgde hij verschillende cursussen, waarna op 1 februari 1939 de bevordering tot brigadier volgde. In 1940 werd hij, zoals hij dat zelf zei, uit politieke overtuiging, 'stempellokalen en het sociale leed in de venen', lid van de NSB. Het betrof een 'papierenen' lidmaatschap, actief was hij nimmer voor de NSB. Vanaf eind 1942 werkte hij voor de Haagse Documentatiedienst, een voortzetting van het bureau Inlichtingendienst. Dit bureau werd vooral berucht door het oppakken van ca. 1.700 tot 2.000 joden. Hier heeft Santing zich niet aan schuldig gemaakt. Hij was bij dit bureau belast met onderzoek naar antecedenten van veelal NSB'ers die naar politieke functies (burgemeester, ambtenaren) solliciteerden. Daarnaast schreef hij zogenaamde 'stemmingsberichten' (reacties van het Nederlandse volk op stakingen, oorlogsberichten e.d.). Zie ook: S. van der Zee, *Vogelvrij De jacht op de joodse onderduiker*, Amsterdam 2010, blz. 133-137.
- 11 Gijsbertus Albertus (Berto) Fijnvandraat, geboren 2 december 1900 te Enschede, werd vanuit Amsterdam op 15 oktober 1935 ingeschreven in Emmen, inwonend op het adres Hoofdstraat 27. Op 29 april 1936 werd hij naar de gemeente Enschede, Gronauschestraat 42, uitgeschreven. In 1946 was hij opsporingsambtenaar bij het Directoraat-Generaal van de Prijzen en wonende Minister Loudonlaan no.47 te Enschede. Berto Fijnvandraat was tot begin 1941 werkzaam was bij de havendirectie van Enschede. Toen zijn huis in 1941 was gebombardeerd, is het gezin op verzoek van schoonvader Jan van Peer naar Emmen verhuisd en zijn zij bij hem ingetrokken. Hij vond werk bij het Rode Kruis/Gezamenlijke Kerken, waar hij actief was bij de kindertransporten in 1941 (Informatie familie).
- 12 Over dit gesprek werd door Weber in zijn bekentenis niets verteld. Harders is over deze zaak niet verhoord.
- 13 Dit is gebaseerd op mededelingen van Pegels en niet op die van Harders die in deze zaak niet is gehoord.
- 14 Santing noemde hier de namen van Nieuwland en Diepenbroek. Uit het verhoor van Sietse van der Hoek bleek dat ook hij van medeplichtigheid werd verdacht.
- 15 NA, CABR, dossier Santing, verklaring politiemann Sietse van der Hoek.
- 16 Berends, H., *Woeste Hoeve*, 8 maart 1945, Kampen 1995, blz. 87. Berends schrijft verder, dat een paar dagen voor 23 november 1944 de ondergedoken Duitse soldaat, Krüger, zich op straat vertoonde. Hij werd door de Feldgendarmeerie aangehouden en overgebracht naar Assen, waar hij tijdens het verhoor alles vertelde over zijn schuilplaats, de wapens, enz. Hierop zou Brijan zijn gearresteerd.
- 17 NA, CABR, dossier Santing, verklaring Santing.

Portret

‘Trouwfoto overgrootouders Hooiveld’ is de tekst die ik las op de achterkant van onderstaande fotolijst met portret. De fotolijst lag in een bak met fotolijsten bij Het Goed in Emmen. Nieuwsgierig geworden kocht ik de lijst met foto.

Het is een getekend portret van het echtpaar Hooiveld. Eind 19de eeuw liet men zich vaker op deze wijze portretteren. Of het een trouwfoto is, mag worden betwijfeld. De tekst ‘trouwfoto’ is ook veel later met een ballpoint geschreven.

De namen van de afgebeelde personen staan niet op de achterzijde, alleen ‘Hooiveld’. Gelet op de vindplaats, ‘Het Goed’ in Emmen, mag worden verondersteld dat het portret uit een inboedel van een woning uit de gemeente Emmen komt.

Hooiveld in Roswinkel

Op www.drenlias heb ik de zoekopdracht ‘Hooiveld’ en ‘Emmen’ in de burgerlijke stand van 1811-1962 ingegeven.

De eerste Hooiveld die op deze wijze was terug te vinden, was Berend Hooiveld. Hij was op 11 december 1831 te Borger geboren en was op 14 augustus 1858 te Emmen met Grietien Schrijvers uit Roswinkel gehuwd. Het echtpaar vestigde zich in Roswinkel, waar Berend klompenmaker werd.

Op 19 juli 1859 werd Derk Gerardus geboren. Tijdens de bevalling traden vermoedelijk complicaties op, want Grietien Schrijvers overleed op 22 juli 1859, drie dagen na de bevalling.

Op 11 november 1861 trouwde weduwnaar Berend Hooiveld te Emmen met Margien Schrijvers, een nicht van zijn overleden vrouw. Uit dit huwelijk werden drie zonen geboren: Luitien, geboren op 6 september 1862; Lammert, geboren op 16 december 1864; Herman, geboren op 30 december 1867, overleden 19 november 1867.

De tweede generatie

Derk Gerardus Hooiveld huwde op 10 mei 1892 te Emmen met Jantien Nijboer uit Odoorn. Dit

huwelijk bleef vermoedelijk kinderloos. Luitien Hooiveld huwde op 30 april 1889 met Trientje Brands, dochter van timmerman Eilert Brands uit Roswinkel. Luitien Hooiveld was ook timmerman in Roswinkel.

Lammert Hooiveld huwde op 27 april 1894 te Emmen met Nantje Hensums. Hij was arbeider in Roswinkel. Na het overlijden van zijn vrouw trouwde Lammert met de weduwe Geessien Docter. Dit huwelijk werd op 28 maart 1911 ontbonden. Bijna vijf jaar later, op 6 januari 1916, trouwde hij met de weduwe Annegien Hulsebosch.

Vraag: Wie herkent de afgebeelde man en vrouw? Is de man Berend Hooiveld, Derk Gerardus Hooiveld, Luitien Hooiveld, Lammert Hooiveld of iemand anders?

Reacties gaarne naar:

gjdijkstra@uitgeverijdrenthe.nl of 0593-541848/06-50805953.

Voor de juiste reactie is er de beloning van het portret.

Open Monumentendag

Op zaterdag 14 september 2013 is het Open Monumentendag. Het thema dit jaar is 'Macht en Pracht'. De verschillende soorten macht hebben voor ons nog steeds omringende pracht gezorgd. Het Lokaal Comité Open Monumentendag Emmen is druk bezig met de voorbereidingen van de Open Monumentendag. Dit jaar vinden de kernactiviteiten in Roswinkel, Nieuw-Amsterdam/Veenoord en het centrum van Emmen plaats.

De Werkgroep Historisch Roswinkel is bezig met de openstelling van bijzondere panden. Ze denken eveneens aan een fietsroute, waarin ook deze panden zijn opgenomen. Het Dorpsarchief Nieuw-Amsterdam/Veenoord zet zich in voor activiteiten in de driehoek Van Goghhuys, de naastgelegen monumentale vervenerstuin en de molen met dorpsarchief, waaronder een tentoonstelling.

In het centrum van Emmen staat de HV Zuidoost-Drenthe in een kraam bij de kerk tijdens de opening van het culturele seizoen. We zijn ook bezig met de organisatie van een wandeling naar de Kapelkerk, de oude begraafplaats, de Synagoge en de Zuiderkerk. Het is mogelijk dat deze wandeling een dag later op 15 september plaatsvindt. Bij al deze activiteiten zal volop aandacht worden besteed aan de macht en pracht in Zuidoost-Drenthe.

Alle genoemde activiteiten vindt u beschreven in de brochure Open monumentendag 2013 Thema: Macht en praal die u bij dit tijdschrift ontvangt. Het wordt u aangeboden door het bestuur van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe en Uitgeverij Drenthe.

Lidmaatschap

Het lidmaatschap bedraagt € 18,00 en voor huisgenoten € 5,00 extra. Het lidmaatschap wordt automatisch verlengd, tenzij het lidmaatschap voor 1 december van het lopende verenigingsjaar schriftelijk wordt opgezegd bij de secretaris. Leden ontvangen vier keer per jaar de *Kroniek* en ze hebben gratis toegang bij de door de vereniging belegde bijeenkomsten. In verband met kostenbeheersing verwachten we van de leden dat zij hun contributie voor of in de eerste twee maanden van het nieuwe verenigingsjaar onder vermelding van het contributiejaar overmaken op rekeningnummer 10.44.68.815 van de Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe. Bij ruim 400 leden wordt de contributie in de maand februari van het lopende verenigingsjaar per incasso van hun rekening afgeschreven. Bij onze vereniging is een verenigingsjaar gelijk aan het kalenderjaar.

Bankrelatie

Rekeningnummer 1044.68.815, Historische Vereniging Zuidoost-Drenthe, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen.

Bestuur

P.M. Kraan, voorzitter, De Hietbrink 46, 7824 XT Emmen, 0591-622306, P.Kraan@emmen.nl.
H. Mencke, secretaris, Huizingsbrinkweg 18, 7812 BK Emmen, 0591-641316, hgmencke@home.nl.
H. Jeurink, penningmeester, Laan van het Kwekebos 229, 7823 KE Emmen, 0591-626728, henk.jeurink@online.nl.
M. Nicolai, public relations, Houtweg 180, 7823 PK Emmen, 06-25555188.
H.J. Joling, De Klepel 458, 7811 KR Emmen, 0591-658384.
G.M. Leveling-Kortstee, Meerstraat 18, 7815 XG Emmen, 0591-647466.
A.H.J. Reuvekamp, Achter de Smidse 1, 7812 AR Emmen, tel. 0591-633858, ton.reuvekamp@home.nl

Zaterdag 14 en zondag 15 september 2013:

- Emmen-centrum: De 'Opening' start van het cultureel seizoen 2013-2014. Zoek de kraam van de Hist. Ver. Zuidoost-Drenthe/OpenMonumentendag/Erfgoodwerkgroep.
- Open Monumentendag 2013 thema 'Macht en Pracht', zie ook blz. 28. Fietstocht Emmer-Compascuum (start molen Grenszicht) – Roswinkel met deskundige begeleiding. Let op publicaties in de kranten en/of kijk op www.Historisch-Emmen.nl i.v.m. het aanmelden. Folder bij Tourist Info Emmen naast de Hema te Emmen.
- Zaterdagmiddag van 14.00 uur tot 16.00 uur stadswandeling Emmen-centrum (startpunt kraam HVZODr), eindigend bij de synagoge aan de Julianastraat.
- Enkele monumenten zijn ook op 15 september geopend (zie brochure).

Zaterdag 5 oktober 2013:

Excursie naar de Emslandkampen o.l.v. dhr. P.Albers. Zie bladzijde 17.

Maandag 14 oktober 2013:

Lezing door dhr. J. Bos, over 'Reizen en reisverhalen in Zuidoost-Drenthe'.
Locatie: Bibliotheek Klazienaveen, Langestraat 123; aanvang: 20.00 uur.

Zaterdag 16 november 2013:

Historisch café in de bibliotheek Noorderplein van 14.00 uur - 16.00 uur. Lezing om 14.30 uur door dhr. Huib D. Minderhoud rond het thema 'Water en Veen'.

We werken aan de invulling van het 'winterseizoen'. Voor meer informatie omtrent lezingen en andere activiteiten: zie ook de lokale huis-aan-huisbladen en www.historisch-emmen.nl

Aan de Boetseweg op nummer 22 treffen we het oudste huis van Roswinkel aan: het Schultehuis. Het dateert van 1642. Het staat met zijn achterkant naar de Boetseweg. Opvallend zijn de grote vertrekken in huis en de plint onder de dakgoot aan de voorkant (linkerplaat). De baanderdeur valt op aan de achterkant. Grote bomen omgeven de boerderij nu aan de achterkant.

Voorplaat: De N.H.-kerk in zijn huidige vorm dateert van 1759 (de toren is van 1853). Het is de oudste kerk in de Gemeente Emmen. In de 14e eeuw stond op deze plek al een kerk. Archiefstukken uit 1395 spreken van de 'ecclesia van Roswynkel'. De kerkklok is nog ouder: deze dateert uit 1362: de oudste kerkklok van Drenthe.

Uit: Brochure Open Monumentendag Thema Macht & Pracht

Op een deel van de kaart van Drenthe van 1634 van C. Pijnacker staan afgebeeld bij Weerdinge: 'Landweg in Drenthe' van A.M. Gorter (1866-1933); bij Roswinkel: 'De kerk bij Roswinkel' van J. van Ravenswaay (1789-1869); bij Emmen: 'Kerk te Emmen' van J. Reijnders (1823-1889); bij Schoonebeek: 'Boerenerf in Pad- en Vlieghuis bij Oud-Schoonebeek', tekening van H.W. Jansen (1855-1908).

